

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2024, 24: 80-115

Ricâl Tenkidinde “Ta’dîl Gayru Sarîh” Kavramı

Serkan ÇELİKAN

Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Hadis Anabilim Dalı

Associate Professor, Çukurova University, Faculty of Theology,

Department of Hadith

Adana / Türkiye

serkancelikan@hotmail.com

orcid.org/0000-0001-6469-9533

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Temmuz / July 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Eylül / September 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 24 **Sayfa /Page:** 80-115.

Atıf / Cite as: Çelikan, Serkan. “Ricâl Tenkidinde “Ta’dîl Gayru Sarîh” Kavramı [The Concept of “Ta’deel Ghairu Sareeh” in the Tanqid of Rijal]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 24 (December 2024): 80-115.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1511243>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Concept of “Ta’del Ghairu Sareeh” in the Tanqid of Rijal

Abstract

In classical hadith methodology, isnad analysis is one of the fundamental criteria accepted for determining the authenticity of hadiths. According to this, the narrators in the isnad are examined based on two essential qualities: 'adalah/justness (religious and moral integrity)' and 'dabt (the ability to retain hadiths),' as well as the condition of 'al-ittisal,' meaning they received the hadiths from each other through direct auditory transmission. The examination of narrators in terms of 'adalah' and 'dabt' is the subject of the hadith science discipline known as 'jarh and ta'dil.' One of the main activities of this discipline, jarh, is to expose the defects found in a narrator with respect to the mentioned two qualities, using certain specific terms, and to indicate that they are not qualified to transmit hadiths. Ta'dil, on the other hand, is the process of demonstrating, through specific terms, that a narrator is sufficient in terms of these same qualities and thus qualified to transmit hadiths. Additionally, hadith methodology sources mention another type of ta'dil, formulated with the term 'ta'dil ghayr sariih' (non-explicit ta'dil). This method is briefly the act of a trustworthy (sika) narrator confirming the qualification of another narrator to transmit hadiths simply by narrating from them, without using specific terms. The validity of this method has been a theoretical subject of debate from early periods, with hadith scholars reaching different opinions on the matter. For example, Khatib al-Baghdadi did not accept this type of ta'dil, considering the possibility that an 'adil (upright) narrator may not know the integrity of the person from whom they received hadiths or may have narrated from them for other reasons. However, it is reported that some students of Imam al-Shafi'i and certain hadith scholars considered this type of ta'dil valid. Those who hold this view also present a rational argument: if a narrator knew that the person they received hadith from possessed a quality that required criticism (jarh), they would certainly mention it. Otherwise, they would be seen as deceiving people in religious matters, which is incompatible with their own integrity ('adalah). Although the theoretical discussions are as such, examination of hadith sources reveals that hadith scholars did utilize this ta'dil method. The fact that al-Bukhari included narrations from certain narrators in his work, which he compiled with the aim of gathering only authentic (sahih) hadiths and to substantiate related topics, indicates that he considered these narrators upright ('adil). At this point, it

is significant that al-Bukhari did not express opinions regarding the reliability of these individuals in his biographical works on narrators. This observation can also be considered applicable to Muslim, who compiled his work solely with the intention of collecting sahih hadiths. Additionally, it is seen that narrations from narrators for whom there is no persuasive information regarding their trustworthiness, or who were subject to some negative evaluations, are also found in other hadith sources. Evaluations regarding the trustworthiness of hadith narrators, and consequently the classification of hadiths as sahih (authentic), hasan (good), or da'if (weak), ultimately rely on ijthad (independent reasoning). Therefore, differing opinions on the classification of narrations based on their level of authenticity continue to exist, as they did in the past. At this point, contemporary hadith researchers are advised to take non-explicit ta'dil (ta'dil ghayr sariih) into consideration when examining hadiths in terms of acceptance or rejection, and to view this method as a factor supporting their ijthad regarding the ta'dil of narrators. This method can sometimes be used for narrators about whom there is no evaluation, as well as, at times, for narrators who are considered reliable by some critics but deemed weak by others, thus providing a basis for preference. Therefore, it becomes apparent that in hadith research, the only way to acquire information about narrators is not solely through biographical literature (rijal). In this regard, hadith compilation books (riwayat al-hadith) also serve as sources for determining the reliability level of narrators. As a research method, first, the evaluations of critics regarding the narrators in question will be identified, followed by an analysis of sample hadiths transmitted from these narrators.

Keywords: Hadith, Rijal, Tankid, Jarh, Ta'deel Ghairu Sareeh.

Ricâl Tenkidinde "Ta'dîl Gayru Sarîh" Kavramı

Öz

Klasik hadis usulünde isnad tahlili, hadislerin sıhhatini tespitte kabul edilen temel ölçütlerden biridir. Buna göre isnaddaki râvîler "adalet (dinî ve ahlakî olgunluk)" ve "zabt (hadisleri koruyabilme kabiliyeti)" şeklindeki iki temel vasıf ve hadisi birbirlerinden semâ yoluyla almış olmaları anlamındaki "ittisâl" şartı bakımından incelenirler. Râvîlerin "adalet" ve "zabt" açısından incelenmeleri hadis usulü ilimlerinden cerh ve ta'dîl'in konusudur. Bu ilmin temel faaliyetlerinden biri olan cerh, mezkûr iki vasıf açısından râvîde bulunan

kusurları, bazı özel lafızlar kullanarak açığa çıkarmak ve onun hadis rivayetine ehil olmadığını göstermektir. Ta’dîl ise râvînin yine bu vasıflar açısından yeterli bulunduğunu, bazı özel lafızlar vasıtasıyla ortaya koymak ve onun hadis rivayetine ehil olduğunu göstermektir. Buna ilaveten hadis usulü kaynaklarında ta’dîlin bir başka türünden daha bahsedilir ki “ta’dîl gayru sarîh” terimiyle formüle edilmiştir. Bu yöntem kısaca sika/güvenilir bir râvînin, bir başka râvînin hadis rivayetine ehliyetini, özel lafızlar kullanmaksızın, ondan sadece hadis naklederek ortaya koymasıdır. Bu usulün geçerliliği teorik temelde erken dönemlerden itibaren tartışma konusu olmuş, muhaddisler konuyla ilgili farklı kanaatlere varmışlardır. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî âdil râvînin, kendisinden hadis aldığı kişinin adaletini bilmiyor olabileceği veya o kimseden başka nedenlerle hadis nakletmiş olabileceği gibi ihtimallerle ta’dîlin bu türünü kabul etmemiştir. İmam Şâfiî’nin bazı talebelerinin ve bir kısım hadisçinin ise bu tür ta’dîli geçerli saydıkları nakledilmektedir. Bu görüşte olanlar da aklî bir delil sunarlar. Buna göre bir râvî, hadis aldığı kimsede cerh edilmeyi gerektirecek bir vasıf olduğunu bilseydi bunu mutlaka söylerdi. Aksi takdirde din konusunda insanları aldatmış sayılır ki bu kendisinin âdil oluşuyla bağdaşmaz. Teorik tartışmalar bu şekilde olmakla birlikte hadis kaynaklarına bakıldığında muhaddislerin bu ta’dîl yöntemini kullandıkları görülmüştür. Bilhassa Buhârî’nin, sadece sahîh hadisleri derlemek gayesiyle te’lîf ettiği eserinde ve ilgili konuları temellendirmek amacıyla bazı râvîlerden hadis nakletmiş olması, onun bu râvîleri âdil kabul ettiğini göstermektedir. Bu noktada Buhârî’nin râvî biyografileri hakkındaki eserlerinde söz konusu kimselerin güvenilirlik durumuyla ilgili görüş belirtmemiş olması önemlidir. Bu tespit, eserini yine sadece sahîh hadisleri derlemek gayesiyle te’lîf eden Müslim için de geçerli görülebilir. Buna ilaveten güvenilir olduklarına dair ikna edici bilgiler bulunmayan veya bazı olumsuz değerlendirmelere konu olan râvîlerden nakledilen rivayetlerin diğer hadis kaynaklarında yer aldığı da görülmektedir. Hadis râvîlerinin güvenilirlik durumuyla ilgili değerlendirmeler ve buna bağlı olarak hadislerin sahîh, hasen veya zayıf şeklindeki taksimi hakkında varılan kanaatler en nihayetinde içtihadı dayanır. Dolayısıyla rivayetlerin sıhhat düzeyi bakımından tasnifi hususundaki farklı görüşler, geçmişte var olduğu gibi halen varlığını sürdürmektedir. Bu noktada günümüz hadis araştırmacılarına, hadisleri kabul veya red açısından incelerken ta’dîl gayru sarîhi dikkate almaları ve râvîlerin ta’dîli hususunda bu yöntemi içtihatlarını destekleyen bir unsur olarak

görmeleri önerilebilir. Bu yöntem kimi zaman haklarında herhangi bir değerlendirme bulunmayan râvîler için kullanılabilceği gibi kimi zaman da esasen bazı münekkitler tarafından güvenilir sayılmakla birlikte diğer bazılarınca zayıf kabul edilen râvîler lehinde sonuç doğurabilecek ve böylece tercihe mesnet teşkil edebilecektir. Dolayısıyla hadis araştırmalarında râvîler hakkında bilgi edinmenin tek yolunun ricâl edebiyatı olmadığı, bu noktada rivâyetü'l-hadîs kitaplarının da râvîlerin güvenilirlik düzeyini belirlemede kaynak olma özelliği taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Araştırmada yöntem olarak öncelikle münekkitlerin konuyla ilgili olduğu düşünölen râvîler hakkındaki değerlendirmeleri tespit edilecek daha sonra bu râvîlerden nakledilen örnek hadisler analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ricâl, Tenkid, Cerh, Ta’dîl Gayru Sarîh.

Giriş

Bilindięi üzere isnad tahlili, hadislerin sıhhatini tespitinde temel bir ölçüttür ve hadis usulü ilmi isnad merkezli olarak teşekköl etmiştir. Bu bağlamda bir hadisin isnadındaki râvîler adalet ve zabt¹ bakımından değerlendirilir, bu hadisin farklı tarikleri bir araya getirilir, metinlerde ziyade ya da noksanlık olup olmadığı tespit edilir, akabinde hadisin makbûl olup olmadığı sonucuna varılır. Râvîler hakkındaki söz konusu iki vasıftan adalet zabta öncelenmektedir. Bu ise oldukça tabii bir durumdur. Zira bir haberin doğruluğu veya kaynağına ait olup olmaması o haberi nakleden kimseye duyulan güvenle doğrudan ilişkilidir. Râvî bu güveni veriyorsa naklettiği haberler kabul edilir, değilse reddedilir. İsnad tahlilinde bir diğer önemli husus ittisâldir ki bütün tabakaların eksiksiz olması, her bir râvînin hadisi bir üst tabakadaki râvîden doğrudan alması anlamındadır.²

¹ Adâlet kısaca râvîlerin dinî/ahlâkî olgunluklarını, zabt ise hadisleri ezberleyerek veya yazarak koruyabilme yeteneklerini gösterir. Bk. Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbûrî, *Marifetü ulûmi'l-hadîs*, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397/1977), 53; Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ullûmu'l-hadîs*, thk. Nûruddîn İtur (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir/Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 104-105.

² Bk. Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 143.

Râvîlerin hadis rivayetinde ehliyeti meselesi, hadis ilimleri içerisinde bilhassa cerh ve ta’dîl’in konusudur. Kendisine sorulan bir soru üzerine İbn Ebû Hâtîm (öl. 327/938) bu ilmi, sika olanları ve olmayanları tespit etmek suretiyle râvîlerin durumlarını ortaya çıkarma ilmi şeklinde tanımlanmıştır.³ Söz konusu ilim dalıyla ilgili ilk derleme faaliyetlerini hicrî 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar götürmek mümkündür. Nitekim cerh ve ta’dîl ile ilgili sözlerini ilk defa bir araya getiren müellif Yahyâ b. Saîd el-Kattân’dır (öl. 198/813).⁴ Fakat onun bu eserinin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. Öte yandan râvînin rivayete ehil olup olmadığına dair ilk malumatlar İmam Şâfiî’nin (öl. 204/820) kitaplarında da bulunmaktadır. Örneğin onun *er-Risâle*’de hadis râvîlerinde bulunması gereken vasıflara yer verdiği görülür ki⁵ bu daha çok cerh ve ta’dîl ilminin usulüyle ilgilidir. Sonraki asırlarda binlerce râvînin biyografileri ve cerh-ta’dîl bakımından durumları tespit edilmiş ve kayıt altına alınmıştır. Hicrî 5. yüzyıldan sonra ise genel anlamda önceki eserlerde bulunan bilgilerin çeşitli usullere göre derlendiği kitaplar te’lîf edilmiştir. Bu eserler vasıtasıyla hadis mirasını bizlere nakleden râvîlerin biyografileri hususunda bilgi sunulduğu gibi râvîlerin hadis rivayetinde ehil olup olmadıkları da tespit edilmiştir.

Cerh ve ta’dîl ilminin iki temel faaliyetinden biri olan cerh, bir râvînin hadis rivayetinde ehil olmadığını, bunun seviyesine de delalet eden, bir başka ifadeyle rivayetinin hafif veya ağır düzeyde zayıf sayılmasını veya reddedilmesini gerektirecek özel anlamlara sahip bazı lafızları

³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *el-Kifâye fi marifeti usûli ilmi’r-rivâye*, thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafâ ed-Dimyâtî (Mit Ghamr: Dâru’l-Hüdâ, 1423/2003), 1/157; Mahmûd İydân Ahmed ed-Düleymî, *Cerhu’r-ruvâti ve ta’dîlühüm el-üsüsü ve’l-davâbitu* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1436/2015), 57.

⁴ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü’l-i-tidâl fi nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Abdülfettâh Ebû Sinne (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1416/1995), 1/110.

⁵ Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî, *er-Risâle*, thk. Abdullatîf el-Hümeym, Mâhir Yâsîn el-Fahl (Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2009), 344.

kullanarak ortaya koymak anlamındadır.⁶ Ta'dîl ise bir râvînin hadis rivayetinde ehil olduğunu yine bunun düzeyini de gösteren bazı özel lafızlar kullanarak ortaya koymak ve böylece onun adaletini açıklamak manasındadır.⁷ Konumuz olan ta'dîl gayru sarîh terimi ta'dîl maddesiyle doğrudan alakalıdır. Bu çalışmada bazılarında hadis râvîlerinin âdil sayılmasının bir yöntemi olarak kabul edilen bu usule âlimlerin yaklaşımları ve bu şekilde ta'dîl edildiği anlaşılan bazı râvîler ele alınacak, ayrıca günümüz hadis araştırmalarında bu usulün ne kadar belirleyici olabileceği hususunda bir fikir ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ta'dîl gayru sarîh meselesiyle ilgili müstakil bir çalışma, görüldüğü kadarıyla bulunmamakla beraber kısmen de olsa bu konuya değinen eserler vardır. Bunların en önemlilerinden biri Emin Âşikkutlu'nun *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)* isimli çalışmasıdır.⁸ Yazar burada konuyu hem kavramsal boyutu ve usul yönüyle hem de tarihsel gelişimi bakımından kapsamlı şekilde incelemiştir. Ayrıca "Sikanın, Adını Zikrettiği Râvîden Rivâyeti" isimli başlık altında, her ne kadar ta'dîl gayru sarîh terimiyle olmasa da, konumuzla ilgili tartışmalardan bahsetmiştir.⁹ Bir başka çalışma ise *Cerhu'r-ruvât ve ta'dîlühüm el-üsüsü ve'd-davâbit* ismiyle Mahmûd İdân Ahmed ed-Düleymî tarafından yapılmıştır.¹⁰ Bu çalışma konumuzla ilgili tartışmalardan kısmen bahsetmektedir.¹¹

Araştırmanın yöntemi temelde râvî ve isnad tahlili şeklindedir. Bu bağlamda konumuzla ilgili bazı râvîler cerh-tadîl bakımından incelenecektir. Sonra onlardan nakledilen ve kendilerinin söz konusu usul ile ta'dîl edildiklerini gösteren rivayetler ele alınacaktır. Gayet tabi ki bir makale çalışmasının hacmi açısından bu nitelikteki bütün râvîleri tespit

⁶ Bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-tadîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1953), 1/5-7; Düleymî, *Cerhu'r-ruvâti ve ta'dîlühüm*, 56; Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayınları, 1992), 71.

⁷ Bk. İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-tadîl*, 1/5-7; Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 446.

⁸ Emin Âşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997).

⁹ Bk. Âşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, 151-153.

¹⁰ Mahmûd İydân Ahmed ed-Düleymî, *Cerhu'r-ruvâti ve ta'dîlühüm el-üsüsü ve'd-davâbitü* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1436/2015).

¹¹ Bk. Düleymî, *Cerhu'r-ruvâti ve ta'dîlühüm*, 81-84.

etme ve değerlendirme imkânı bulunmamaktadır. Dolayısıyla incelediğimiz râvîleri belirlerken, haklarında yeterli bilgi bulunmaması veya bazı münekkitlerce güvenilir sayılmakla birlikte olumsuz değerlendirmelere de konu olmaları esas alınmıştır ve râvî sayısı sınırlı tutulmuştur.

1. Ta’dîl Gayru Sarîh Terimi

Ta’dîl gayru sarîh terimini oluşturan kelimelerden ilki olan ta’dîl “a-d-l” (عدل) kök harflerinden türemiş olup, sülâsî mücerred kalıbında kullanıldığında, adalete ve hakikate uygun hüküm vermek, eşitlemek ve dengelemek gibi anlamlara gelir.¹² Kelime “adl” veya “âdil” şeklinde isim halinde kullanıldığında sözü ve hükmü makbûl, şahitliği geçerli kimse anlamındadır.¹³ “Tef’îl” kalıbındaki “ta’dîl” kelimesi ise şahitlerin âdil/güvenilir olduğunu söylemek veya bir kimseyi tezkiye etmek/temize çıkarmak anlamlarında kullanılır.¹⁴ Ta’dîlin terim anlamı da yukarıda ifade edildiği üzere bir râvînin, hadis rivayeti bakımından ehil ve güvenilir olduğunu ortaya koymaktır. Terkinin bir diğer kelimesi “sarîh” ise “s-r-h” (صرح) kök harflerinden türeyen ve herkesçe bilinen, zâhir/açık anlamındadır.¹⁵ Buna göre ta’dîl gayru sarîh terimi doğrudan ve açık olmayan ta’dîl veya dolaylı ta’dîl ifadeleriyle karşılanabilir.

Terim hem klasik hadis usulü eserlerinde hem de yakın dönemlerde Türkçe ve Arapça olarak te’lîf edilen çeşitli hadis usulü eserlerinde, tespit edilebildiği kadarıyla yer almamaktadır. Uygulama olarak ise klasik hadis usulü edebiyatında ta’dîl gayru sarîh kavramına işaret edilmiştir. Bu bağlamda Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) *el-Kifâye*’de “Sika Bir Râvînin Bir Başkasından Hadis Rivayet Etmesinin Onun Ta’dîli Anlamına Gelmediğini Gösteren Delillerin Zikri” isimli başlık altında ilgili rivayetleri kaydederek bu yöneme temas etmiştir.¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî’nin

¹² Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Seyyid Ramazan Ahmed (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, ts.), 4/2838, 2839.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/2838.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/2839.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/2425.

¹⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/291.

söz konusu terimin muhtevasını açık şekilde ortaya koyması, konuyu ilk defa gündeme getiren müellifin o olduğu fikrini doğurabilir. Fakat Hatîb’den daha önce yaşamış Ebû Bekir es-Sayrafi’nin (öl. 330/941) bu konu hakkında görüş beyan etmesi, meselenin daha erken dönemlerde de tartışıldığını göstermektedir. Yine İbnü’s-Salâh da (öl. 643/1245), *Ulûmu’l-hadîs*’de âdil râvînin, ismini zikrederek bir râvîden hadis nakletmesinin bu râvînin ta’dîli sayılıp sayılmayacağı tartışmasına değinerek ta’dîlin bu türünden bahsetmiştir.¹⁷ Modern dönemde yazılan hadis usulü eserlerinde ise ta’dîl gayru sarîhten uygulama olarak da, görüldüğü kadarıyla bahsedilmemiştir. Sadece hadis ıstılahları hakkında te’lif edilen bazı sözlük türü eserlerde terime ve anlamına yer verildiği görülmektedir.

Ta’dîl gayru sarîhin farklı türleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda Hatîb el-Bağdâdî bir âlimin, kendisinden rivayette bulunduğu kimsenin haberiyle amel etmesinin onu ta’dîl ettiği anlamına geldiğini belirterek bunlardan birine işaret etmiştir.¹⁸ İbnü’s-Salâh ise buna ilaveten bir âlimin, naklettiği hadis doğrultusunda fetva vermesini de konuyla ilişkilendirir.¹⁹ Fakat bu iki hususta İbnü’s-Salâh’ın görüşü farklıdır. Buna göre o, bir âlimin herhangi bir hadisi amel veya fetva konusu yapmasının, bu hadisin sahîh olduğu yönünde hüküm verdiği anlamına gelmeyeceği gibi ona muhalefet etmesinin de hadisi ve râvîlerini zayıf saydığı anlamında olmadığını düşünmektedir.²⁰

Hakkında zikredilen bu bilgilerden yola çıkarak ta’dîl gayru sarîh terimini şöyle tanımlamak mümkündür: Sika/güvenilir bir râvînin bir başka râvîyi, ta’dîle delalet eden özel/teknik lafızları kullanarak doğrudan ve açık/net bir biçimde ta’dîl etmeksizin ondan sadece hadis nakletmesi veya onun naklettiği bir hadisle amel etmesi veya bu yönde fetva vermesi yoluyla gerçekleşen dolaylı ta’dîldir.²¹ Bir hadisle amel etmenin veya bu hadise göre fetva vermenin başka gerekçeleri de olabileceği için

¹⁷ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 111. Ayrıca bk. Celalüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/2009), 182.

¹⁸ Bk. Hatîb, *el-Kifâye*, 1/299.

¹⁹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 111.

²⁰ Bk. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 111.

²¹ Benzer bir tanım için bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 384.

kanaatimizce bunlar diğerinden, yani bir râvîden hadis nakletmekten farklı değerlendirilmelidir ki çalışmamızda ağırlıklı olarak bu son husus, yani sadece hadis nakli yoluyla gerçekleşen ta’dîl inceleme konusu yapılacaktır. Esasında bir râvîden hadis nakletmek de tek bir amaçla sınırlandırılmasa da²² bilhassa amel ve fetva hususlarında, bunların uygulamaya dönük yönlerinin daha belirgin olması bakımından farklı gerekçe ve amaçların mevcut olduğu söylenebilir.

2. Ta’dîl Gayru Sarîhin Değeri Hakkındaki Görüşler

Daha önce ifade edildiği üzere ta’dîl gayru sarîh meselesini net bir şekilde ortaya koyan Hatîb el-Bağdâdî bu yöntem hakkındaki kanaatini şöyle dile getirir:

Âdil râvînin başka bir râvîden hadis nakletmesinin onu ta’dîl ettiği anlamına geldiğini düşünenler bu görüşlerine delil olarak, rivayeti aldığı kişide cerhi gerektirecek bir özellik olduğunu bilmesi durumunda bunu mutlaka söyleyeceği varsayımını sundular. Fakat bu yanlıştır. Çünkü âdil râvînin, kendisinden hadis aldığı kişinin adaletini bilmiyor olması mümkündür. Dolayısıyla ondan rivayet etmesi kendisini ta’dîl ettiği anlamına gelmediği gibi doğruluğunu haber vermek anlamına da gelmez. Bilakis o kimseden başka birtakım sebepleri gözeterek hadis nakletmiş olabilir. Öyle ya! Birçok âdil ve sika râvî, cerh-ta’dîl durumlarına dair bilgi vermeksizin ve üstelik makbûl olmadıklarını da bildikleri halde bazı kimselerden hadis nakletmişlerdir. Dahası bu âdil ve sika râvîler, hadis rivayetinde yalan söylediklerine ve sapkın akidelere ve mezheplere mensubiyetlerine tanık oldukları bazı kimselerden bile hadis rivayet etmişlerdir.²³

Hatîb el-Bağdâdî bu girişten sonra bazı örnekler sunar ki tezini ispatlama sadedinde ilk bakışta kabul edilebilir görünmektedir. Örneğin Şa’bî’den (öl. 104/722) nakledilen bir söze göre o “Bize Hâris (b. Abdullah el-A’ver) (öl. 65/684) nakletti. Allah’a yemin ederim ki o çok yalancıdır.” demiştir.²⁴ Süfyân es-Sevrî de (öl. 161/778) “Bize Süveyr b. Ebû Fâhite (öl.

²² Bilhassa zayıf râvîlerden hadis nakletmenin çeşitli amaçları ve gerekçeleriyle ilgili olarak bk. Düleymî, *Cerhu’r-ruvâti ve ta’dîlühüm*, 83-84.

²³ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/291.

²⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/291; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 182.

131-140/748-757) nakletti. O yalanın rükünlerinden (yalancılıkla meşhur) biriydi."²⁵ demiştir. Yine Süfyân'ın "Abdülmelik b. A'yen (öl. ?) bize haber verdi." dedikten sonra onun Şiî ve Râfizî olduğunu söylediği de nakledilir.²⁶ Amr b. Ubeyd'in (öl. 143/760) kendilerine hadis naklettiğini söyleyen Ali b. Âsım (öl. 201/816) ise bunun akabinde onun Kaderiyye mezhebinden olduğunu belirtmiştir.²⁷ Bu örnekler bir râvînin kendisinden hadis naklettiği bir başka râvîyi her zaman sika kabul etmeyebileceğini, onu bu davranışa sevk eden, yalancılara karşı tedbir almak gibi başka etkenlerin bulunabileceğini göstermiştir.

Yukarıda kaydedilenler dışında bunlara benzer başka rivayetleri de delil olarak sunan Hatîb el-Bağdâdî, muarızlarından gelebilecek muhtemel bir itiraza yer vererek cevaplamaya çalışır. Buna göre ta'dîl gayru sarîhi bir ta'dîl yöntemi kabul edenler şöyle diyebilirler:

Zikredilen örneklerde âdil râvîler, kendisinden rivayette buldukları kişinin durumunu, doğrudan cerh etmek suretiyle zaten ortaya koymuşlardır. İşte bu nedenle onun âdil bir râvî olmadığı kesinlik kazanır. Dolayısıyla mezkûr örnekler, bir kimseden rivayette bulunup da cerh edilmesini gerektirecek bir özelliğinden bahsetmeyen bir râvînin söz konusu kimseyi ta'dîl ettiğinin delili olmaktadır.²⁸

Esasen güçlü bir mantıksal temeli olduğu düşünülebilecek bu iddia karşısında Hatîb şöyle demektedir:

Bu bir râvînin, kendisinden hadis naklettiği kişinin âdil olup olmadığını bilmemesinin mümkün oluşu nedeniyle yanlış bir görüştür. Yine şu sebeple de yanlıştır ki bir râvî hadisi aldığı kimsede cerhi gerektiren bir nitelik olduğunu biliyorsa dahi bunu söylemesi her zaman gerekmez. Söz konusu râvînin güvenilirlik durumunu tespit etmek için fazladan bir çaba -hadisi nakleden kişi için değil- onun haberiyle amel etmek isteyen kişi için gereklidir. Yine onların -ta'dîl gayru sarîhi bir ta'dîl yöntemi kabul edenlerin yukarıda kaydedilen- sözleri "Şayet bir râvî, kendisinden hadis

²⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/292.

²⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/293.

²⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/295.

²⁸ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/295.

naklettiği kişinin adâletini biliyor olsaydı onu mutlaka tezkiye ederdi. Onu tezkiye etmekten geri durduğuna göre bu, söz konusu râvînin ona göre âdil olmadığı anlamına gelir.” diyen kimsenin sözüyle aynı -mantığa sahip- olduğu için de yanlıştır.²⁹

Hatîb el-Bağdâdî daha sonra bu cevabını temellendirdiğini düşündüğü bazı rivayetler aktarır. Örneğin Şu’be b. el-Haccâc (öl. 160/776) şöyle demiştir: “Süfyân es-Sevrî’den, sadece tanıdığınız râvîlerden rivayet ettiğinde hadis alın. Çünkü o, hadisi kimden aldığına önem vermez. Muhakkak ki o sizlere, Ebû Şuayb el-Mecnûn (öl. ?)³⁰ gibilerden nakleder.”³¹ Yine bir adam Şu’be’ye şöyle demiştir: “Süfyân es-Sevrî bize bir kimseden hadis rivayet etti. Bu şahsı kabilesinde soruşturdum. Meğerse evlere giren bir hırsız imiş.”³² Yine Şu’be, Süfyân’ın, kendisi sika olmakla birlikte yalancılardan naklettiğini söylemiştir.³³ Yahyâ b. Maîn de (öl. 233/848) “Mu’temir b. Süleyman’dan (öl. 187/803) sadece tanıdığın kişilerden naklettiklerini yaz. Çünkü o -kim olduğunu önemsemeksizin- herkesten rivayet eder.” demiştir.³⁴

İbnü’s-Salâh ise söz konusu yöntemin, muhaddislerden ve diğer âlimlerden oluşan çoğunluğa göre ta’dîl sayılmadığını, fakat bir kısım hadisçinin ve İmam Şâfiî’nin bazı talebelerinin bunun zımnen ta’dîl olduğu için böyle kabul edileceği yönünde görüş beyan ettiklerini söylemiş ve birinci görüşün sahîh olduğunu belirtmiştir.³⁵ İbnü’s-Salâh sahîh kabul ettiği bu görüşün, âdil bir râvînin böyle olmayan bir râvîden nakletme ihtimalinin bulunabileceği ve dolayısıyla ondan rivayetinin kendisini ta’dîl etme anlamına gelmeyeceği şeklindeki, yukarıda Hatîb el-

²⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/295.

³⁰ Asıl ismi Salt b. Dînâr olan bu râvî hakkındaki değerlendirmeler genel olarak onun çokça hata yaptığı, hadislerinin terk edildiği, bir değer ifade etmediği ve hadiste dikkatsiz/özensiz olduğu yönündedir. Bk. İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu’l-cerh ve’t-ta’dîl*, 4/438; Ebû’l-Ferec Abdurrahmân b. Alî İbnü’l-Cevzî, *Kitâbu-du’afâ ve’l-metrûkîn*, thk. Ebû’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1406/1986), 2/57.

³¹ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/296.

³² Hatîb, *el-Kifâye*, 1/296.

³³ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/297.

³⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/297.

³⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 111; Süyûtî, *Tedrîbü’r-râvî*, 182.

Bağdâdî'den de nakledilen mantıksal bir temelinin olduğundan bahseder.³⁶ Çağdaş araştırmacılardan Mahmûd ed-Düleymî de, âdil râvîlerin dışındakilerden hadis nakletmekten kaçınmanın bütün muhaddislerin ortak yaklaşımı olmadığını, dolayısıyla âdil râvîlerin hadis aldığı herkesin mutlaka âdil olduğunun söylenemeyeceğini belirtmiştir.³⁷

Diğer taraftan bir râvîden salt hadis nakletmeyi onun ta'dîli olarak kabul edenlerden ve onların bazı aklî delillerinden de bahsedilmektedir. Bunlara göre bir râvî, hadis aldığı kimsede cerh edilmeyi gerektirecek bir vasıf olduğunu düşünseydi, bunu dillendirmediği takdirde din konusunda insanları aldatmış sayılacağı için mutlaka söylerdi.³⁸ Genel olarak hadis rivayetinde, özelde ise ta'dîlin söz konusu türünde, hadisi nakleden râvîde adalet şartının arandığı ve adâletin de râvîlerin dinî ve ahlakî olgunluğunu gerektiren bir vasıf olduğu dikkate alındığında bu delil önem kazanmaktadır.³⁹ Öte yandan Ebû Bekir es-Sayrafi'nin bu görüşü hatalı bulduğu nakledilmektedir ki onun kanaati farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Buna göre bir kimseden haber nakletmek sadece onun ismini belirtmek ve böylece onun kimliği konusundaki kapalılığı ortadan kaldırmak olması bakımından ta'dîl sayılmamalıdır. Ta'dîl özel uzmanlık/deneyim gerektiren bir iştir.⁴⁰

İbnü'l-Mülakkın'ın (öl. 804/1401) naklettiği ve Âmidî (öl. 631/1233), İbnü'l-Hâcib (öl. 646/1249) ve başka bazı usulcülere nispet ettiği diğer bir görüşe göre ise adalet sahibi bir râvînin sadece kendisi gibi âdil râvîlerden hadis nakleden birisi olması durumunda onun bu nakli ta'dîl sayılır. Şayet böyle bir hassasiyeti yoksa sayılmaz.⁴¹ Zerkeşî (öl. 794/1392 bu görüşü

³⁶ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 182.

³⁷ Düleymî, *Cerhu'r-ruvâti ve ta'dîlühüm*, 82.

³⁸ Hatîb, *el-Kifâye*, 1/297; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 182.

³⁹ Bazı muhaddislerin, hadis aldıkları râvîlerin güvenilirliği konusundaki hassasiyetlerine dair çeşitli örnekler için bk. Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi u's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 1413/1992), "Mukaddime", 5; Hatîb, *el-Kifâye*, 2/453.

⁴⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 182.

⁴¹ Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın el-Mısırî, *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey' (Sudi Arabistan: Dâru Fevvâz, 1413/1992), 1/255.

yukarıdaki âlimlere ilaveten İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (öl. 478/1085), İbnü'l-Kuşeyrî (öl. 514/1120), Gazzâlî (öl. 505/1111), Safiyyüddîn el-Hindî (öl. 715/1315) ve Süleymân b. Halef el-Bâcî (öl. 474/1081) gibi âlimlere de nispet etmiş, Buhârî'nin (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) *es-Sahîh*'lerinde bu usulü benimsediklerini söylemiştir.⁴²

Kanaatimizce buraya kadar zikredilen üç farklı yaklaşım ve bunlarla ilgili ileri sürülen kanıtlar farklı bağlamlara işaret etmelerine rağmen genellemecidir ve isnadlar hakkında mutlaka bu görüşlerden biri üzerinden değerlendirme yapmak gerekmemektedir. Dolayısıyla bu tür ta'dîli geçerli saymada bağlam merkezli bir yaklaşıma tabi olmak daha doğru bir tutumdur. Nitekim bir muhaddisin hadisi hangi amaçla veya hangi bağlamda naklettiğini veya yazdığını belirlemek imkânsız değildir. Dolayısıyla bu yöndeki bir çaba sonucunda güvenilir bir râvînin ihticâc amacıyla zikrettiği bir hadisin râvîlerini sika kabul ettiği sonucu kendiliğinden ortaya çıkar ki kanaatimizce asıl ve yaygın olan bu olup, başka bazı saiklerle zayıf veya yalancı râvîlerden hadis nakletmek istisnâî bir durumdur. Mesele, bazı eserlerden seçilen rivayetler çerçevesinde asıl yönüyle yani özellikle râvînin ta'dîli bağlamında ele alınacaktır. Bunun dışında başka birtakım amaçlarla kendisinden hadis nakletme meselesi ise diğer bir çalışmanın konusu olabilir.

3. Ta'dîl Gayru Sarîh Örnekleri

Bu bölümde hadis kaynaklarından tespit ettiğimiz bazı râvîlerden, ricâl edebiyatında haklarında doyurucu bilgi bulunmamasına veya olumsuz değerlendirmelere konu olmalarına rağmen, hüccet olarak zikredildikleri anlaşılan bazı rivayetlerin nakledildiğini gösteren örnekler yer verilecektir. Bu bakımdan söz konusu örnekler kanaatimizce ta'dîl gayru sarîhin pratikte bazı muhaddisler tarafından uygulandığının göstergesi kabul edilecektir.

Çalışmada incelenen örnekler musannef türü eserlerden ve özel olarak da *Kütüb-i Sitte* içerisinde seçilmiştir. Bunun temelinde, erken dönemlerden itibaren te'lîf edilen müsned türü eserlerin sahâbî râvîler

⁴² Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fikh*, thk. Abdüsettâr Ebû Gudde, Muhammed Süleyman el-Aşkar (Gardaka: Dâru's-Safve, 1409/1988), 4/289.

esas alınarak yazılan ve konu merkezli olmadığı için haliyle herhangi bir konunun temellendirildiğinin görülmediği eserler oluşu bulunmaktadır. Çalışmamız ise muhaddislerin, seçtikleri ana konular ve bâb başlıkları altında zikrettikleri ve ilgili mesele hakkında genel itibariyle delil olarak sundukları ve dolayısıyla râvîlerini güvenilir buldukları rivayetleri esas almaktadır. Bu bağlamda Buhârî'nin ve Müslim'in eserlerinin te'lîfi, sadece sahih hadisleri bir araya getirme amacına matuf olduğu için, râvîlerinin sika olduğu hususunda daha iddialı oluşlarının büyük önem arz ettiğini belirtmek gerekir. Bu bakımdan bu iki musannifin, kendilerinden hadis naklettikleri veya kendilerinden nakledilen hadislere eserlerinde yer verdikleri râvîleri dolaylı olarak ta'dîl etmiş oldukları kanaati daha da pekişmiş olur. Bilhassa Buhârî'nin, hadis naklettiği bazı râvîlerin güvenilirlik durumuna, râvî biyografilerine dair yazmış olduğu eserlerinde yer vermemesi bu durumla ilgili görülebilir. Çalışmada örnek olarak sunulan hadislerin öncelikle Buhârî'nin *es-Sahîh*'inden seçilmesi ise bu eserin, sadece sahîh hadisleri derlemek amacıyla te'lîf edilen eserlerin ilki oluşu ve ihtiva ettiği hadislerin sıhhat düzeyi bakımından âlimler arasında gördüğü hüsnükabul ile ilgilidir.

3.1. Dâvûd b. el-Husayn (öl. 135/752)

Dâvûd b. el-Husayn hakkında ricâl edebiyatına yer alan bilgiler farklılık arz etmektedir. Fakat görüldüğü kadarıyla zayıf bir râvî olduğu yönündeki değerlendirmeler daha ağırlıklıdır. Nitekim Süfyân b. Uyeyne'nin (öl. 198/814), onun hadislerinden sakındıklarını söylediği nakledilmiştir.⁴³ Abdurrahmân b. Hakem de (öl. ?) kendisine bu râvînin durumu sorulduğunda âlimlerin onu zayıf saydığı yönünde cevap vermiştir.⁴⁴ Ali b. el-Medînî'nin (öl. 234/848-49) değerlendirmesi ise bilhassa İkrime b. Abdullâh'tan (öl. 105/723) rivayetleri noktasında münkerü'l-hadîs olduğu şeklindedir.⁴⁵ Ebû Hâtim de (öl. 277/890) bu râvînin kavî olmadığını söylemiş ve hadislerinin büsbütün terk edilmemesini, İmam Mâlik'in (öl. 179/795) ondan hadis rivayet etmesiyle

⁴³ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 3/409; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nûruddîn İtr (Katar: İdâratu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, ts.), 1/316.

⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 3/409.

⁴⁵ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 3/409; Zehebî, *el-Muğnî*, 1/316.

ilişkilendirmiştir.⁴⁶ Ebû Zûr’a er-Râzî’nin (öl. 264/878) değerlendirmesi ise hadiste leyyin (özensiz/dikkatsiz) olduğu yönündedir.⁴⁷ Zehebî de (öl. 748/1348) zayıf râvîlere tahsis ettiği eserinde, geneli olumsuz olmak üzere bu râvî hakkındaki bazı görüşleri zikrettikten sonra onun Kaderiyye mezhebine nispet edildiğinden bahsetmiştir.⁴⁸ Buna mukabil İbn Sa’d (öl. 230/845),⁴⁹ Yahyâ b. Maîn⁵⁰ ve İclî (öl. 261/875),⁵¹ Dâvûd b. el-Husayn’ın sika bir râvî olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer ise İkrime b. Abdullâh’tan yaptığı nakiller dışında sikadır demiştir.⁵²

Hakkındaki bu ihtilaflı değerlendirmelerle birlikte Dâvûd b. el-Husayn’dan nakledilen rivayetlerin *Kütüb-i Sitt’e*’de yer aldığı görülmektedir.⁵³ Örnek olarak Buhârî’nin ve Müslim’in ondan ittifakla naklettikleri bir rivayet zikredilebilir. Bu rivayetin Buhârî’nin tahrîc ettiği isnadı ve metni şöyledir:

“Abdullah b. Yûsuf → Mâlik → Dâvûd b. el-Husayn → Ebû Süfyân (İbn Ebû Ahmed’in azatlısı) → Ebû Saîd el-Hudrî” isnadıyla nakledildiğine göre Hz. Peygamber müzâbeneden ve mühâkaleden

⁴⁶ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu’l-cerh ve’t-ta’dîl*, 3/409; Zehebî, *el-Muğnî*, 1/316.

⁴⁷ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu’l-cerh ve’t-ta’dîl*, 3/409; Zehebî, *el-Muğnî*, 1/316.

⁴⁸ Zehebî, *el-Muğnî*, 1/316.

⁴⁹ Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zührî, *Kitâbu’t-tabakâti’l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1421/2001), 7/508.

⁵⁰ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu’l-cerh ve’t-ta’dîl*, 3/409.

⁵¹ Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *Marifetü’s-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü’l-Dâr, 1405/1985), 1/340.

⁵² Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü’t-Tehzîb* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1995), 1/278.

⁵³ Bk. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi u’s-sahîh* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 1999), “Buyû”, 82 (No: 2186); Müslim, “Mesâcid”, 99 (No: 573); Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 1413/1992), “Tahâret”, 79 (No: 532); Süleymân b. el-Eş’as Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen* (Kahire: Dâru İbni’l-Cevzî, 1432/2011), “Talâk”, 24 (No: 2240); Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Câmi u’t-Tirmizî* (Riyâd: Dâru’s-Selâm, 1999), “Salât”, 141 (No: 346); Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünen*, Tsh. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009), “Sehv”, 22 (No: 1223).

nehyetmiştir. Müzâbene, ağaçların başlarındaki yaş meyveyi (tahmin ederek) kuru hurma ile satın almaktır.⁵⁴

Müslim'in isnadı ise, kendi şeyhleri farklı olmakla birlikte temelde yine İmam Mâlik'ten gelen mezkûr isnaddır.⁵⁵ Alış-veriş hukukuyla ilgili önemli bir ilkeyi ortaya koyan söz konusu hadisi Buhârî'nin, *es-Sahîh*'inin "Buyû" bölümünün "Kuru Hurmayı Yaş Hurmayla ve Kuru Üzümü Yaş Üzümle Satmak Anlamındaki Müzâbene Satışı ve Ariyyeler Satışı" isimli bâb başlığı altında konuyu temellendirmek amacıyla zikretmesi, Dâvûd b. el-Husayn'ın âdil bir râvî olduğu kanaatini taşıdığını gösterir. Bu tespitin, rivayeti *es-Sahîh*'inin "Buyû" bölümünde tahrîc eden Müslim için de geçerli olduğu söylenebilir. Rivayetin yer aldığı bâbın ismi "Arazinin Kiralanması"⁵⁶ olmakla birlikte malum olduğu üzere Müslim, eserinin sadece kitâb adlarını belirlemiş, bâb başlıkları ise Nevevî tarafından konulmuştur. Öte yandan İmam Mâlik gibi hadis ilmindeki güvenilirliği şöhret yoluyla bilinen büyük bir muhaddisin Dâvûd b. el-Husayn'dan hadis nakletmesi, hakkında doğrudan bir ta'dîl lafzı kullandığı bilinmese de onu âdil bir râvî kabul ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Dâvûd b. el-Husayn'dan nakledilen bir başka rivayet de şöyledir:

"Ebû Bekr b. Hallâd ve Yahyâ b. Hakîm → Yezîd b. Hârûn → Muhammed b. İshâk → Dâvûd b. el-Husayn → İkrime → İbn Abbâs" isnadıyla nakledildiğine göre Rasûlullah kızı Zeyneb'i (kocas) Ebü'l-Âs b. er-Rabî'a iki yıl sonra ve (yenilemeksizin) ilk nikâhı ile geri vermiştir.⁵⁷

Söz konusu rivayet kısmen farklı bir metinle ve İbn Mâce'nin "Davûd b. el-Husayn → İkrime → İbn Abbâs" şeklindeki temel isnadı ile Ebû Dâvûd (öl. 275/889) tarafından da nakledilmiştir.⁵⁸ Aynı rivayeti Tirmizî de (öl. 279/892) kısmen farklı lafızlarla ve mezkûr temel isnad ile

⁵⁴ Buhârî, "Buyû", 82 (No: 2186). Rivayetin Müslim'in tahrîc ettiği metni için bk. Müslim, "Buyû", 105 (No: 1546).

⁵⁵ Müslim, "Buyû", 105 (No: 1546).

⁵⁶ Müslim, "Buyû", 105 (No: 1546).

⁵⁷ İbn Mâce, "Nikâh", 60 (No: 2009).

⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Talâk", 24 (No: 2240).

nakletmiş olmakla birlikte⁵⁹ bu hadisin isnadında bir sorun bulunmadığını belirtmesi,⁶⁰ onun söz konusu râvîyi sarâhaten de ta’dîl ettiğini gösterir.

Öte yandan nikâhın yenilendiği muhtevasına sahip “Ebû Küreyb → Ebû Muâviye → Haccâc → Amr b. Şuayb → Babası → Dedesi” isnadlı bir başka rivayetin⁶¹ bazı âlimlerce kabul görmemesi de dikkat çekicidir. Örneğin Dârekutnî (öl. 385/995) Hz. Peygamber’in, kızını ilk nikâhı ile verdiğini bildiren İbn Abbâs rivayetinin doğru olduğunu ifade etmiş, nikâhın yenilendiğini ihtiva eden rivayetin sabit olmadığını, isnaddaki Haccâc b. Ertât’ın (öl. 145/762) kendisiyle ihticâc edilmeyecek bir râvî olduğunu belirtmiştir.⁶² Hattâbî de (öl. 388/998) Amr b. Şuayb hadisinin aynı râvî nedeniyle zayıf görüldüğünü belirtmiştir.⁶³ Ayrıca bir grup âlimin bu hadisi zayıf gördüğü de ifade edilmektedir.⁶⁴ Bu veriler Dâvûd b. el-Husayn’dan gelen bir rivayetin hüccet kabul edildiğini ve dolayısıyla onun âdil sayıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

3.2. İkrime b. Ammâr el-İclî el-Yemâmî (öl. 159/775)

Ricâl edebiyatında İkrime b. Ammâr’ın güvenilirliği hakkındaki malumat farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda Yahyâ b. Maîn⁶⁵ ve İclî⁶⁶ onun sika olduğunu söylemişlerdir. Tanâfisî (öl. 233/847), Ya’kûb b. Şeybe (öl. 262/875), Ebû Dâvûd, İshâk b. Ahmed el-Buhârî (öl. ?) ve Dârekutnî (öl. 385/995) gibi âlimlerin görüşü de bu yöndedir.⁶⁷ Yahyâ b. Maîn’in

⁵⁹ Tirmizî, “Nikâh”, 43 (No: 1143).

⁶⁰ Tirmizî, “Nikâh”, 43 (No: 1143).

⁶¹ İbn Mâce, “Nikâh”, 60 (No: 2010).

⁶² Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen*, thk. Şuayb Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1424/2004), 4/373 (No: 3625).

⁶³ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimu’s-sünen*, tsh. Muhammed Râğîb Tabbâh (Haleb: Matba’atu’l-İlmiyye, 1352/1933), 3/259.

⁶⁴ Bk. Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer b. Kesîr, *İrşâdu’l-fakîh ilâ ma’rifeti edilleti’t-tenbîh*, thk. Behcet Yûsuf Hamd Ebu’t-Tayyib (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1416/1996), 2/168.

⁶⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü’l-Dûrî)*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü’l-Bahsî’l-İlmî ve İhyâi’t-Turâsî’l-İslâmî, 1399/1979), 4/123; İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’d-du’afâ ve’l-metrûkîn*, 2/185; Zehebî, *el-Muğnî*, 2/2.

⁶⁶ İclî, *Marifetü’s-sikât*, 2/144.

⁶⁷ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1995), 3/133, 134.

farklı bir değerlendirmesine göre o, İkrime'nin "sadûk" olduğunu ve kendisinde bir sorun bulunmadığını (lâ be'se bihî) söylemiştir.⁶⁸ Onun "sadûk" olduğu görüşü Zehebî⁶⁹ ve İbn Hacer⁷⁰ tarafından da dile getirilmiştir ki bu daha düşük bir güvenilirlik düzeyine delalet eder. Ali b. el-Medînî ise İkrime'yi tevsik etmekle birlikte Yahyâ b. Ebû Kesîr'den (öl. 129/747) naklettiği rivayetleri münker saymıştır.⁷¹ İkrime'nin Yahyâ b. Ebû Kesîr'den rivayetleri hakkındaki bu görüş Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a da nispet edilmektedir.⁷² Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ise bu râvînin İyâs b. Seleme (öl. 119/737) dışındaki kimselerden rivayet ettiği hadislerin muztarib olduğunu söylemiştir.⁷³ Ahmed b. Hanbel'in, İkrime'nin hadislerini genelde zayıf kabul ettiği de nakledilir.⁷⁴ Ebû Hâtim onun sadûk olmakla birlikte hadis rivayetinde kimi zaman yanıldığını ve tedlîs yaptığını, özellikle Yahyâ b. Ebû Kesîr'den rivayetlerinde bazı hataların bulunduğunu söylemiştir.⁷⁵ Buhârî'nin, İkrime'nin, yazılı bir hadis nüshasına sahip olmadığını ve hadislerinin muztarib olduğunu söylediği de nakledilir.⁷⁶ Nitekim *es-Sahîh*'inde ondan hadis rivayet etmemiş, sadece bir hadisin farklı bir isnadına işaret etme sadedinde İkrime'den bahsetmiştir.⁷⁷ Müslim ve diğer sünen sahipleri ise ondan hatırı sayılır miktarda hadis nakletmişlerdir.⁷⁸ Bu bağlamda şu rivâyet kaydedilebilir:

"Züheyr b. Harb → Ömer b. Yûnus el-Hanefî → İkrime b. Ammâr → İshâk b. Ebû Talha → (İshâk'ın amcası) Enes b. Mâlik" isnadıyla nakledildiğine göre Enes şöyle demiştir: "Bir kere biz mescitte Rasûlullah

⁶⁸ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/11.

⁶⁹ Zehebî, *el-Muğnî*; 2/2.

⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/685.

⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/133.

⁷² İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/10; İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/185; Zehebî, *el-Muğnî*; 2/2.

⁷³ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/10.

⁷⁴ İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/185; Zehebî, *el-Muğnî*; 2/2.

⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/11.

⁷⁶ Zehebî, *el-Muğnî*; 2/2.

⁷⁷ Buhârî, "Edeb", 73 (No: 6103).

⁷⁸ Bk. Müslim, "Tahâret", 100 (No: ٧٨٥); İbn Mâce, "Eşeribe", 5 (No: 3378); Ebû Dâvûd, "Salât", 98 (No: 679); Tirmizî, "Sayd", 11 (No: 1478); Nesâî, "Sehv", 76 (No: 1327).

(s.a.v.) ile birlikteyken bir bedevî geldi ve mescidin içine idrar yapmaya başladı. Bunun üzerine Rasûlullah’ın ashâbı ‘Hey hey (ne yapıyorsun?)’ dediler. Hz. Peygamber ise onlara ‘Onu engellemeyin. Rahat bırakın’ dedi. Ashâb da ihtiyacını giderinceye kadar ona dokunmadılar. Sonra Rasûlullah (s.a.v.) bedevîyi çağırarak kendisine şunları söyledi: ‘Şüphesiz ki bu mescitler ne idrar yapmaya ne de başka bir pislîğe uygun yerlerdir. Bunlar ancak Allah’ı zikretmek, namaz kılmak ve Kur’ân okumak içindir.’ (Râvî) ‘Yahut Rasûlullah’ın dediği gibidir.’ (dedi). Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) cemaatten birine emretti de o bir kova su getirerek idrarın üzerine döktü.”⁷⁹

Bu isnadda İkrime b. Ammâr’ın râvîsi konumunda bulunan ve ondan hadis işittiği bilinen⁸⁰ Ömer b. Yûnus hakkındaki değerlendirmelerin tamamı onun sika olduğu yönündedir ve hakkında hiçbir olumsuz değerlendirme, görüldüğü kadarıyla mevcut değildir. Örneğin Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn onun sika olduğunu söylemişlerdir.⁸¹ Bezzâr’ın (öl. 292/905) ve Nesâî’nin de (öl. 303/915) onu sika kabul ettikleri nakledilir.⁸² Ali b. el-Medînî ise Ömer’i sika-sebt olarak değerlendirmiştir.⁸³ Aynı şekilde Zehebî ve İbn Hacer de, râvîler hakkında kısa/öz bilgiler verdikleri ve dolayısıyla kendi kanaatlerini yansıtan eserlerinde bu râvîyi sika saymışlardır.⁸⁴ Bu bakımdan Ömer b. Yûnus gibi sika olduğu hususunda ittifak bulunan bir râvînin kendisinden hadis nakletmesi İkrime hakkında bir ta’dîl gayru sarîh kabul edilebilir.

Diğer yandan Müslim’in *es-Sahîh*’inin “Tahâret” bölümünde naklettiği⁸⁵ bu hadisin bulunduğu bâba Nevevî’nin verdiği isim “İdrar ve

⁷⁹ Müslim, “Tahâret”, 100 (No: ٢٨٥).

⁸⁰ Bk. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 6/206.

⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu’l-cerh ve’t-ta’dîl*, 6/142-143.

⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 3/255.

⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 3/255.

⁸⁴ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif fi marifeti men lehû rivâyetiün fi’l-Kütübi’s-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb (Cidde: Dâru’l-Kible li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye/Müessesetü Ulûmi’l-Kur’ân, 1992), 2/71; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 1/728.

⁸⁵ Müslim, “Tahâret”, 100 (No: ٢٨٥).

Diğer Necasetler Mescitte Bulunursa Bunları Yıkamanın Vâcib oluşu ve Yerin, Kazmaya Gerek Kalmaksızın Su İle Temizlenebileceği" şeklindedir. Görüldüğü üzere İkrime b. Ammâr'dan nakledilen mezkûr rivayet, ilgili konuyu temellendirmek maksadıyla ve bir kanıt mahiyetinde sunulmuştur. Bu durum söz konusu râvînin Müslim tarafından âdil kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca bu rivayet kısmen farklı lafızlarla ve farklı isnadlarla başka kaynaklarda da tahrîc edilmiştir ki⁸⁶ bu durum İkrime'nin ta'dîli bakımından önem taşımaktadır.

İkrime'den gelen ahkâma müteallik bir rivayet de şöyledir:

"Mahmûd b. Gaylân → Ebu'n-Nadr (Hâşim b. el-Kâsim) → İkrime b. Ammâr → Yahyâ b. Ebî Kesîr → Ebû Seleme → Câbir" isnadıyla nakledildiğine göre Câbir şöyle demiştir: "Rasûlullah Hayber savaşı günlerinde evcil eşeklerin, katır etlerinin, yırtıcı (uzun ve sivri dişli) hayvanların ve yırtıcı (pençeli) kuşların etlerinin yenilmesini haram kıldı."⁸⁷

Tirmizî bu hadisi naklettikten sonra hasen olduğunu belirtmiştir ki⁸⁸ bu onun söz konusu râvîyi sarahaten de ta'dîl ettiğini gösterir. Buna ilaveten İbn Hacer de bu rivayetin mezkûr isnadında sorun bulunmadığını söylemiştir.⁸⁹ Öte yandan bu hadisin muhtevasını destekler mahiyette başka isnadlarla gelen rivayetler de vardır.⁹⁰ Âlimlerin büyük çoğunluğunun hadiste zikredilen hayvanların yenilmesinin haramlığı görüşünde oldukları da bilinmektedir.⁹¹ Katır etiyile ilgili ayrıntının sadece İkrime'den gelen rivayette bulunmasına

⁸⁶ Örneğin bk. Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 20/297 (No: 12984); Buhârî, "Vudû", 58 (No: 220), "Edeb", 80 (No: 6128); İbn Mâce, "Tahâret", 78 (No: 528); Nesâî, "Tahâret", 45 (No: 53, 54, 55, 56).

⁸⁷ Tirmizî, "Sayd", 11 (No: 1478).

⁸⁸ Tirmizî, "Sayd", 11 (No: 1478).

⁸⁹ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2005), 6/677.

⁹⁰ Bk. Buhârî, "Zebâih", 28 (No: 5521, 5522, 5523, 5524, 5525, 5526, 5527, 5528, 5529), 29 (5530); Müslim, "Sayd", 22 (No: 1936, 1937); Tirmizî, "Sayd", 11 (No: 1477, 1479).

⁹¹ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bişerhi Câmi'i't-Tirmizî*, tsh. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/52-54.

rağmen çoğunluk âlimlerin bu hayvanın etinin tahrîmi yönünde fetva vermesi⁹² söz konusu râvînin dolaylı ta'dîli bakımından önem arz etmektedir.

3.3. Muâz b. Hişâm ed-Destuvâi (öl. 200/815)

Muâz b. Hişâm ile ilgili olarak en çok karşılaşılan değerlendirme Yahyâ b. Maîn'e aittir ki onun sadûk olmakla birlikte hüccet (ihticâca elverişli) olmadığını söylemiştir.⁹³ Yine Humeydî'nin (öl. 219/834) Muâz'ı kastederek "Bu Kaderî'den hadis almayın." dediği de nakledilir.⁹⁴ Buhârî, hakkında bazı biyografik bilgiler vermekle birlikte cerh-ta'dîl bakımından değerlendirme yapmamıştır.⁹⁵ Ebû Dâvûd ise kendisine sorulan "Muâz b. Hişâm sana göre hüccet midir?" şeklindeki soruya "Bu konuda bir şey söylemeyi hoş görmem. Yahyâ onu beğenmezdi." diyerek cevap vermiştir.⁹⁶ Bu râvî hakkında İbn Adî (öl. 365/976) "Sadûk olduğunu umarım." demişken,⁹⁷ sonraki dönem ricâl âlimlerinden Zehebî sadûk olduğunu belirtmiş ve başka bazı münekkitlerin onun garîb/ferd rivayetlerinin bulunduğunu söylediklerini kaydetmiştir.⁹⁸ İbn Hacer ise (öl. 852/1449) sadûk olduğu ve bazen yanlışlığı bilgisini verir.⁹⁹ Bununla birlikte İbn Hibbân (öl. 354/965), Muâz'ı mutkîn râvîlerden saymış,¹⁰⁰ İbn Kâni' (öl. 351/962) ise onu sika-me'mûn şeklinde değerlendirmiştir.¹⁰¹

Güvenilirliği hususunda farklı değerlendirmeler yapılsa da *Kütüb-i Sitte* musanniflerinin tamamının Muâz b. Hişâm'dan nakledilen hadisleri eserlerinde tahrîc ettikleri ve ilgili konu başlıkları altında delil

⁹² Bk. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 5/53.

⁹³ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, 4/263; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/274; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/102.

⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/102.

⁹⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/366.

⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/102.

⁹⁷ Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du'âfâi'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1988), 6/434.

⁹⁸ Zehebî, *el-Muğnî*; 2/665.

⁹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 2/193.

¹⁰⁰ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Seyyid Şerefüddîn Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975), 9/117.

¹⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/102.

mahiyetinde sundukları görülmektedir.¹⁰² Daha önce de belirtildiği üzere özellikle sahîh hadisleri derlemek iddiasıyla te'lîf edilen Buhârî'nin ve Müslim'in *es-Sahîh*'lerinde söz konusu râvînin hadislerinin yer alması bilhassa önemlidir. Bunun yanında Muâz'dan rivayette bulunan ve bu iki musannifin hocaları konumundaki râvîlerin de bazılarının sadûk oldukları söylenmekle birlikte sika sayıldıkları belirtilmelidir. Bu bağlamda İshâk b. İbrâhîm b. Râhûye (öl. 238/853),¹⁰³ Muhammed b. Beşşâr (Bündâr) (öl. 252/866),¹⁰⁴ Muhammed b. el-Müsennâ (öl. 252/866),¹⁰⁵ Amr b. Ali el-Fellâs (öl. 249/864)¹⁰⁶ ve Ali b. Abdullah el-Medîni¹⁰⁷ gibi önemli muhaddislerin isimlerini zikretmek mümkündür. Muâz b. Hişâm'dan nakledilen rivayetlerden birisi şöyledir:

"İshâk b. İbrahim → Muâz b. Hişâm → Babası (Hişâm) → Katâde → Ebû'l-Mütevekkil en-Nâcî → Ebû Saîd el-Hudrî" isnadıyla nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde Mü'minler cehennemden kurtuldukları zaman cennetle cehennem arasındaki bir köprüde bekletilirler. Burada dünyada birbirlerine yaptıkları haksızlıklar için kısas olunurlar. Bunlardan arındıkları zaman onların cennete girmelerine izin verilir. Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o Mü'minlerden herhangi biri cennetteki meskenini dünyada yaşadığı meskeninden daha iyi bilir/bulur."¹⁰⁸

İsnadda görüldüğü üzere Muâz'dan nakleden râvî Buhârî'nin şeyhi İshâk b. İbrahim b. Râhûye'dir ki onun güvenilir muhaddisler arasında

¹⁰² Bk. Buhârî, "Mezâlim", 1 (No: 2440); Müslim, "İmân", 229 (No: 142); İbn Mâce, "Tahâret", 77 (No: 525); Ebû Dâvûd, "Salât", 232 (No: 1108); Tirmizî, "Salât" 18 (No: 180); Nesâî, "Miyâh", 7 (No: 337).

¹⁰³ Bk. İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 2/210; Cemâlüddîn Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 2/380-388.

¹⁰⁴ Bk. İclî, *Marifetü's-sikât*, 2/232; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/159; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 2/58.

¹⁰⁵ Bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 2/214; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 2/129.

¹⁰⁶ Bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 2/84; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-mizân*, thk. Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye-Hind (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1406/1986), 7/509.

¹⁰⁷ Bk. İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/193-194; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/42.

¹⁰⁸ Buhârî, "Mezâlim", 1 (No: 440).

yer aldığına yukarıda işaret edilmişti. Dolayısıyla burada bir ta’dîl gayru sarihten bahsedilebilir. Buna ilaveten Buhârî’nin, ahiretle ilgili ve doğal olarak itikâdî muhtevaya sahip bu rivayeti *es-Sahîh*’inin “Mezâlim” bölümünde “Haksızlıkların Kısâs Edilmesi” isimli bâb başlığı altında delil olarak zikretmesi, isnadı oluşturan râvîleri ve haliyle Muâz b. Hişâm’ı hüccet kabul ettiğini ve âdil saydığını gösterir. Ayrıca Buhârî, hadisin metnini zikrettikten sonra mezkûr isnadın bir mutâbiinden bahseder. “Yûnus b. Muhammed → Şeybân b. Abdurrahmân en-Nahvî → Katâde b. Diâme → Ebü’l-Mütevekkil”¹⁰⁹ şeklindeki bu isnadın Muâz’ın bulunduğu isnadı desteklediği ise açıktır.

Öte yandan ahirette hakların ödeşilmesine delalet ettiği düşünülebilecek bazı Kur’ân âyetleri¹¹⁰ yanında konuyla ilgili başka rivayetler de bulunmaktadır.¹¹¹ Bunlar da Muâz’dan nakledilen hadisi desteklemeleri bakımından önemlidir.

3.4. Bedel b. el-Muhabber (öl. 215/830)

Bedel b. el-Muhabber hakkında ricâl edebiyatında bulunan bilgiler sınırlıdır ve farklılık arz etmektedir. Nitekim Buhârî, aynı zamanda şeyhi de olan bu râvînin sadece künyesini, nisbesini ve hadis işittiği bazı râvîleri kaydetmiş, cerh-ta’dîl durumuyla ilgili kanaatini zikretmemiştir.¹¹² Bedel’in güvenilirliğiyle ilgili olarak ise erken dönem ricâl âlimlerinden nakledilen üç farklı değerlendirme bulunmaktadır. Buna göre söz konusu râvî hakkında Ebû Hâtim sadûk, Ebû Zür’a sika,¹¹³ Dârekutnî ise zayıf olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir.¹¹⁴ Yine İbn Hibbân da onu *es-Sikât*’da zikretmiştir.¹¹⁵ Hakkındaki bu farklı görüşlerle birlikte hadis kaynaklarında Bedel b. el-Muhabber’den nakledilen rivayetlere, ilgili oldukları konuları temellendirmek amacıyla önemli düzeyde yer verildiği görülmektedir. Nitekim *Kütüb-i Sitte* musannifleri içerisinde

¹⁰⁹ Buhârî, “Mezâlim”, 1 (No: 440).

¹¹⁰ Abese, 80/34-37; Tekvîr, 81/8-9.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/399 (No: 8029); Buhârî, “Rikâk”, 48 (No: 6034); Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 2 (No: 411).

¹¹² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 2/150.

¹¹³ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu’l-cerh ve’t-ta’dîl*, 2/439; Zehebî, *Mîzânü’l-i tidâl*, 1/300.

¹¹⁴ Zehebî, *el-Muğnî*; 1/160; Zehebî, *Mîzânü’l-i tidâl*, 1/300.

¹¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/153.

belirlenebildiği kadarıyla Buhârî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî ondan hadis nakletmişler veya ondan nakledilen hadislere eserlerinde yer vermişlerdir.¹¹⁶ Bu bağlamda alış-veriş hukuku konusunda oldukça meşhur ve birçok kaynaktan farklı isnadlarla nakledilen şu hadis zikredilebilir:

"Bedel b. el-Muhabber → Şu'be → Katâde → Ebü'l-Halîl (Sâlih b. Ebî Meryem) → Abdullah b. el-Hâris (b. Nevfel) → Hakîm b. Hizâm" isnadıyla nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Alıcı ve satıcı, ayrılmadıkları sürece -veya râvî ayrılıncaya kadar demiştir- muhayyerdirler. Şayet doğru söylerlerse ve (ürünün/bedelin asıl durumunu) açıklarlarsa alışverişleri ikisi için de bereketli olur. Eğer (ürünün/bedelin asıl durumunu) gizlerlerse ve yalan söylerlerse alışverişlerinin bereketi kaldırılır."¹¹⁷

Buhârî'nin bu rivayeti, *es-Sahîh*'inin "Buyû" bölümünün "Alış-verişte Yalanın ve Malın Kusurunu Gizlemenin Bereketi Kaldırması"¹¹⁸ isimli bâb başlığı altında zikretmesi hadisi delil olarak kullandığını ve dolayısıyla Bedel b. el-Muhabber'i de âdil bir râvî olarak kabul ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu hadis farklı isnadlarla ve muhtasar ve mufassal metinlerle müsned türü temel eserlerde¹¹⁹ ve *Kütüb-i Sitte*'nin diğer eserlerinde de¹²⁰ tahrîc edilmiştir ki bu durum Bedel b. el-Muhabber'i destekler mahiyettedir. Öte yandan bu hadis İslâm ticaret hukukunun önemli ilkelerinden biri olarak fakihler nezdinde kabul görmüş ve satıcı

¹¹⁶ Bk. Buhârî, "Buyû", 22 (No: 2082); İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 112 (No: 1166); Ebû Dâvûd, "Nikâh", 33 (No: 2120); Tirmizî, "Salât", 202 (No: 431).

¹¹⁷ Buhârî, "Buyû", 22 (No: 2082).

¹¹⁸ Buhârî, "Buyû", 22 (No: 2082).

¹¹⁹ Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 4/295 (No: 2691); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/30 (No: 15314).

¹²⁰ Bk. Müslim, "Buyû", 47 (No: 1532); İbn Mâce, "Ticârât", 11 (No: 1111); Ebû Dâvûd, "Buyû", 53 (No: 3457); Tirmizî, "Buyû", 26 (No: 1246); Nesâî, "Buyû", 9 (No: 4473, 4476, 4477).

ve müşterinin ayrılmasının sözle mi yoksa bedenen mi olacağı hususunda uzun tartışmaların konusu olmuştur.¹²¹

3.5. Bişr b. Muhammed el-Mervezî (öl. 224/ 838)

Bişr b. Muhammed hakkında tespit edilen değerlendirmeler şöyledir: Buhârî onun, Abdullah b. el-Mübârek’ten (öl. 181/797) hadis işittiği dışında başka bir bilgi vermemiştir.¹²² Yine sadûk olduğu belirtilmiş¹²³ ve Mürcie mezhebine nispet edilmiştir.¹²⁴ Buna ilaveten İbn Hibbân’ın da *es-Sikât*’ında ona yer verdiği görülür.¹²⁵ Fakat İbn Hibbân’ın ricâl tenkidinde mütesâhil bir münekkit olduğu görüşü¹²⁶ dikkate alınırsa Bişr hakkındaki bu malûmatın onun sika bir râvî oluşuyla ilgili çok net ve ikna edici olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte *Kütüb-i Sitte* musanniflerinden Buhârî’nin ondan hatırı sayılır miktarda hadis nakletmiş olması önemlidir.¹²⁷ Bu tutumu, Buhârî açısından hocası Bişr hakkında bir ta’dîl gayru sarîh olarak kabul etmek mümkündür. Bu bağlamda şu kudsî hadis kaydedilebilir:

“Bişr b. Muhammed → Abdullah b. el-Mübârek → Ma’mer b. Râşid → Hemmâm b. Münebbih → Ebû Hureyre” isnadıyla nakledildiğine göre Hz. Peygamber Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: “Adak yapması, kendisi için takdir etmediğim bir şeyi insana kazandırmaz. Fakat

¹²¹ Bk. Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, tsh. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2001), 11/279.

¹²² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2/84. Ayrıca bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/144; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 4/145; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/231.

¹²³ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 1/130.

¹²⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/144; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 4/145-146; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/231; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 1/130.

¹²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/144.

¹²⁶ İbn Hibbân’ın ricâl tenkidinde mütesâhil veya müteşeddî oluşuyla ilgili tartışmalar ve değerlendirmeler için bk. Veysel Özdemir, “Cerh Ta’dîl İlminde Müteşeddî ve Mütesâhil Âlimler ve Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2014), 145-148, 157-160.

¹²⁷ Örneğin bk. Buhârî, “Bed’u’l-Vahy”, 1 (No: 6), “Cuma”, 11 (No: 893), “el-Amel fi’s-Salât”, 6 (No: 1205).

kader onu adak yapmaya sevk eder. Ben de adadığı şeyi vermesini takdir ederim. Bu şekilde cimriden malının çıkmasını sağlarım."¹²⁸

Belirlenebildiği kadarıyla mezkûr isnadı ve metni ile Buhârî, rivayetin naklinde teferrüd etmiştir. Esasen *Kütüb-i Sitte*'nin diğer musanniflerinin Bişr'den nakledilen hadisler eserlerinde yer vermedikleri de anlaşılmaktadır.¹²⁹ Bununla birlikte Buhârî'nin bu rivayeti *es-Sahîh*'inin "Kader" bölümünde "Nezrin, Kulu (en nihayetinde Allah'ın tayin ettiği) Kadere Götürmesi" isimli bâb başlığı altında zikrettiği ve bu konunun hükmü hakkında delil mahiyetinde sunduğu görülmektedir.¹³⁰ Netice itibarıyla Buhârî'nin Bişr'den böyle bir bağlamda hadis nakletmesi onu dolaylı yönden ta'dil ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Öte yandan isnadı oluşturan, Bişr'in dışındaki diğer râvîler de güvenilir ve meşhur muhaddislerdir.¹³¹ Ayrıca bu rivayetin mutâbii ve şâhidi sayılabilecek çeşitli rivayetler de yine sahih isnadlarla ve benzer metinlerle nakledilmişlerdir.¹³² Bu durum, Buhârî'nin kendisinden hadis nakletmesine ilaveten, Bişr'den nakledilen hadisin diğer sika râvîlerden nakledilenlerle uyum sağlaması bakımından onun ta'dili noktasında değer taşımaktadır.

3.6. Ahmed b. İsâ el-Mısrî et-Tüsterî (öl. 243/857)

Ahmed b. İsâ hakkında ricâl edebiyatında bulunan değerlendirmeler ciddi farklılıklar içermektedir. Örneğin Yahyâ b. Maîn'in, üstelik Allah'a yemin ederek "kezzâb" (çok yalancı) olduğuna

¹²⁸ Buhârî, "Kader", 6 (No: 6609).

¹²⁹ Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/145.

¹³⁰ Buhârî, "Kader", 6 (No: 6609).

¹³¹ İsnâdda yer alan diğer râvîlerin güvenilirlik durumuyla ilgili olarak bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/125-126, 283, 284.

¹³² Bk. Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/391 (No: ١٩٧٧); Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible/Dımaşk: Müessesetü Ulûmu'l-Kur'ân, 1427/2006), 7/583, 584 (No: 12567, 12568); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/421-422 (No: 5592); 14/447-448 (No: 8860), 15/196-197 (No: 9340), 16/42-43 (No: 9963); Müslim, "Nezr", 2, 3, 4 (No: 1639), 5, 6, 7 (No: 1640); Buhârî, "Kader", 6, (No: 6608, 6609), "Eymân", 26 (No: 6692, 6693, 6694); Ebû Dâvûd, "Eymân", 21 (No: 3287); Nesâî, "Eymân", 26 (No: 3810).

dair bir değerlendirme yaptığı nakledilmektedir.¹³³ İbn Ebû Hâtim de babasının, âlimlerin bu râvî hakkında olumsuz konuşmalarını gösteren bir sözünü naklederek Ahmed b. İsâ'nın zayıf bir râvî olduğuna işaret etmiştir.¹³⁴ Ebû Zür'a er-Râzî'nin; Müslim'in, *es-Sahîh*'inde ondan hadis rivayet etmesini hoş karşılamadığı ve Mısır âlimlerinin onun yalancı olduğundan şüphe etmediklerini söylediği de nakledilmiştir.¹³⁵ Fakat Hatîb el-Bağdâdî onu cerh edenlerin bunu bir delile dayalı olarak yapmadıklarını belirtir.¹³⁶ Nitekim Nesâî'nin değerlendirmesi kendisinde bir sorun bulunmadığı yönündedir.¹³⁷ Aynı şekilde Zehebî de İbn Maîn'in onu yalancılıkla suçlamasının aşırı bir tutum olduğunu ve aslında sika bir râvî olduğunu söyler.¹³⁸ İbn Hacer ise Ahmed b. İsâ hakkında Zehebî kadar iyimser olmadığındandır ki onu sika olarak değil, daha alt bir güvenilirlik düzeyine delalet eden sadûk lafzıyla nitelemiştir.¹³⁹ Yine İbn Hacer onun hadis uydurmakla itham edilmediğini ve hadisleri içerisinde münker olanlar bulunmadığını, hakkındaki olumsuz değerlendirmelerin hocalarından semâi hususunda olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰

Ahmed b. İsâ'nın güvenilirlik durumuyla ilgili olarak kaydedilen bu bilgiler görüldüğü üzere birbiriyle uyuşmamaktadır. Bununla birlikte *Kütüb-i Sitte* musanniflerinden Buhârî'nin, Müslim'in, İbn Mâce'nin (öl. 273/887) ve Nesâî'nin ondan nakledilen hadislerle eserlerinde yer verdikleri görülmektedir.¹⁴¹ Örnek olarak şu hadis zikredilebilir:

“Ahmed b. İsâ → Abdullah b. Vehb → Yûnus b. Yezîd → İbn Şihâb ez-Zührî → Sâlim b. Abdullah → Abdullah b. Ömer” isnadıyla

¹³³ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/82; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/418; Zehebî, *Mizânü'l-i tidâl*, 1/125; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/39.

¹³⁴ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 2/64; Zehebî, *el-Muğnî*; 1/51.

¹³⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/419; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/39.

¹³⁶ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/82; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/43.

¹³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/82; Zehebî, *el-Muğnî*; 1/51; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/39.

¹³⁸ Zehebî, *el-Muğnî*; 1/51.

¹³⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/43.

¹⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/39.

¹⁴¹ Bk. Buhârî, “Hac”, 2 (No: 1514); Müslim, “Tahâret”, 25 (No: 240); İbn Mâce, “Tahâret”, 109 (No: 605); Nesâî, “el-Guslü ve't-Teyemmüm”, 28 (No: 436).

nakledildiğine göre Abdullah şöyle demiştir: "Ben Rasûlullah'ı (s.a.v.) Zü'l-Huleyfe'de devesine binerken ve sonra devesi kalkıp doğruluncaya kadar telbiye getirirken gördüm."¹⁴²

Buhârî'nin bu rivayeti, *es-Sahîh*'inin "Hac" bölümünün ikinci bâbının başlığı olarak zikrettiği bir Kur'ân ayetini¹⁴³ izah etme sadedinde ve dolayısıyla delil olarak zikrettiği anlaşılmaktadır. Esasen Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'de Ahmed b. İsâ'nın cerh-ta'dîl durumu ile ilgili değerlendirme yapmamış, sadece künyesinin Ebû Abdullah olduğunu ve Abdullah b. Vehb'den hadis işittiğini kaydetmiştir.¹⁴⁴ Fakat burada ve *es-Sahîh*'in başka yerlerinde ondan doğrudan ve delil olarak sunduğu hadisler nakletmiş olması¹⁴⁵ kendisini âdil bir râvî kabul ettiğini göstermektedir. Yukarıda kaydedilenle aynı sayılabilecek bir metni Müslim de mutâbi bir isnadla tahrîc etmiştir.¹⁴⁶ Abdullah b. Vehb'den nakleden râvînin Harmele b. Yahyâ (öl. 243/858) olduğunu gösteren bu isnad¹⁴⁷ Ahmed b. İsâ'yı desteklemesi bakımından önemlidir.

Ahmed b. İsâ'dan Müslim'in naklettiği bir hadis ise şöyledir:

"Hârûn b. Saîd el-Eylî, Ebu't-Tâhir ve Ahmed b. İsâ → Abdullah b. Vehb → Mahreme b. Bükeyr → Babası (Bükeyr) → Şeddâd'in azatlısı Sâlim" isnadıyla nakledildiğine göre Sâlim şöyle demiştir: "Sa'd b. Ebî Vakkas'ın vefat ettiği gün Hz. Peygamber'in eşi Âişe'nin yanına geldim. (Daha sonra) Abdurrahmân b. Ebû Bekr de geldi ve onun yanında abdest aldı. Bunu gören Âişe 'Ey Abdurrahmân abdesti özenli al; çünkü ben Rasûlullah'ı 'Ateşte yanacak topukların vay haline!' derken işittim.' dedi."¹⁴⁸

Bu hadis Müslim'in *es-Sahîh*'inin "Tahâret" bölümünde yer almakta olup ilgili bâb başlığı Nevevî tarafından "Abdest Alırken İki Ayağın

¹⁴² Buhârî, "Hac", 2 (No: 1514).

¹⁴³ "İnsanlar arasında hacı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler." Hac, 22/27.

¹⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/6.

¹⁴⁵ Örneğin bk. Buhârî, "Hac", 78 (No: 1641), "Umre", 11 (No: 1796), "Tefsîr", 46/2 (No: 4828).

¹⁴⁶ Müslim, "Hac", 29 (No: 1187).

¹⁴⁷ Müslim, "Hac", 29 (No: 1187).

¹⁴⁸ Müslim, "Tahâret", 25 (No: 240).

Tamamen Yıkanmasının Vacip Oluşu” şeklinde tespit edilmiştir.¹⁴⁹ Nevevî başlığı bu şekilde belirlediği gibi söz konusu hadisi burada zikretmekten Müslim’in maksadının, ayakların yıkanmasının vacip olduğunu ve meshin yeterli gelmeyeceğini göstermek olduğunu da ayrıca ifade etmiştir.¹⁵⁰ Tüm zamanlarda ve beldelede bütün fakihlerin ve fetva ehlinin görüşünün bu yönde olduğu tespiti de¹⁵¹ oldukça önemlidir. Bu bilgiler Ahmed b. İsbâ’dan nakledilen bir rivayetin ahkâma taalluk eden bir meselede delil olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu durum onun dolaylı yönden ta’dîl edildiği şeklinde yorumlanabilir.

3.7. Abdülvâhid b. Meymûn (öl. ?)

Öncelikle ifade edilmelidir ki Abdülvâhid b. Meymûn’un naklettiği hadisler *Kütüb-i Sitt’e*’de bulunmamaktadır. Dolayısıyla incelenecek bu son örnek yukarıda zikredilenlerden farklıdır. Bununla birlikte kendisinden nakledilen bir rivayet Buhârî tarafından başka bir isnadla ve kısmen farklı bir metinle *es-Sahîh*’in “Rikâk” bölümünün “Tevâzu” isimli bâb başlığı altında konuyu temellendirmek amacıyla nakledilmiştir.¹⁵² Ricâl edebiyatında hakkında yer alan bazı bilgiler ise Abdülvâhid’in münkerü’l-hadîs¹⁵³ ve zayıf olduğunu ve yine kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini göstermektedir.¹⁵⁴ Fakat bu râvî hakkında “tarifu ve tunkiru” şeklinde bir değerlendirme¹⁵⁵ daha yapılmıştır ki cerhin, ta’dîle en yakın ve dolayısıyla en hafif düzeyine delalet eder ve râvînin zabt bakımından kusurlu olmakla birlikte adâleti yönüyle problemi bulunmadığını gösterir.¹⁵⁶ Öte yandan bazı sika râvîlerin kendisinden hadis naklettiğini gösteren isnadlar da bulunmaktadır ki onun âdil

¹⁴⁹ Müslim, “Tahâret”, 25 (No: 240).

¹⁵⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc*, thk. Muhammed Beyyûmî (Kâhire: Dâru’l-Gaddi’l-Cedîd, 1429/2008), 3/110.

¹⁵¹ Nevevî, *el-Minhâc*, 3/110.

¹⁵² Buhârî, “Rikâk”, 38 (No: 6502).

¹⁵³ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 6/58; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/673.

¹⁵⁴ Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbu’l-du’afâ ve’l-metrûkîn*, thk. Bûrân ed-Dannâvî, Kemal Yûsuf el-Hût (Beirut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, 1405/1985), 207; İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-du’afâ ve’l-metrûkîn*, 2/156; Zehebî, *el-Muğnî*, 1/582.

¹⁵⁵ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu’l-cerh ve’t-ta’dîl*, 6/24.

¹⁵⁶ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 202.

sayılması noktasında olumlu kanaat vermektedir. Bu bağlamda şu rivayet zikredilebilir:

"Hammâd b. Hâlid el-Hayyât ve Ebü'l-Münzir İsmâîl b. Ömer el-Vâsîfî → Abdülvâhid b. Meymûn → Urve b. Zübeyr → Hz. Âişe" isnadıyla nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Her kim velî kulumu küçük görürse onunla savaştım hak olur. Kulum bana farz ibadetler kadar değerli bir başka amel ile yaklaşamaz. Kulum nafil ibadetlerle de bana yaklaştırmaya devam eder ki sonunda onu severim. Benden isterse ona veririm, bana dua ederse ona icabet ederim. Yaptığım hiçbir şeyde onun canını alırken tereddüt ettiğim kadar tereddüt etmem. Zira kulum ölümden hoşlanmaz, ben de onun bu hoşnutsuzluğundan hoşlanmam."¹⁵⁷

Şuayb el-Arnaût (öl. 2016), isnadda yer alan Abdülvâhid'in zayıf bir râvî olduğu düşüncesinden yola çıkarak bu isnadı zayıf kabul etmiştir.¹⁵⁸ Fakat ricâl edebiyatında haklarında hep tevsik edildikleri yönünde bilgiler bulunan Hammâd b. Hâlid'in¹⁵⁹ ve İsmâîl b. Ömer'in¹⁶⁰ kendisinden hadis nakletmiş olmaları, Abdülvâhid hakkında ta'dîl gayru sarîh olarak değerlendirilebilir. Bu noktada mezkûr rivayetin ahkâm meseleleriyle ilgisi bulunmaması bakımından, sika iki râvînin Abdülvâhid'den hadis nakletmelerinin onu sika kabul ettikleri manasına gelmediği de düşünülebilir. Fakat konusu ahkâm olmayan hadislerin râvîleri değerlendirilirken mütesâhil olunabileceği hususunda bir ittifakın söz konusunu olmadığını ifade etmek gerekir. Ayrıca bu tesâhülün konusunun zayıf hadis râvîleri değil, rivayeti hasen düzeyindeki râvîler olma ihtimalinden de bahsedilmektedir.¹⁶¹ Diğer yandan söz konusu rivayetin benzer lafızlarla ve sahîh isnadlarla nakledilmiş olması da Abdülvâhid'i desteklemesi bakımından önemlidir.¹⁶² Nitekim Şuayb el-

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/261 (No: 26193).

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/262 (No: 26193) (Muhakkikin notu).

¹⁵⁹ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 3/136; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/349; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/238.

¹⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/156; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/97.

¹⁶¹ Bu konu hakkındaki geniş bir değerlendirme için bk. Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhû* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984), 210-214.

¹⁶² Bk. Buhârî, "Rikâk", 38 (No: 6502).

Arnaût söz konusu râvî nedeniyle isnadı zayıf saymakla birlikte hadisi sahîh li-gayrihî olarak değerlendirmiştir.¹⁶³ Bu durum en azından mezkûr rivayet özelinde Abdülvâhid b. Meymûn’un güvenilir sayılmasına kanaatimizce imkân vermektedir.

Sonuç

Hadis râvîlerinin âdil kabul edilmesinin ve dolayısıyla onların rivayetlerinin makbûl görülmesinin bir yöntemi olan ta’dîl gayru sarîhi incelediğimiz bu çalışmamızda konunun âlimler arasında ihtilaflı olduğu görülmüştür. Bu yöntemi râvîlerin ta’dîli noktasında yeterli görenler olduğu gibi yeterli görmeyenler de vardır. Fakat teorik tartışmaları bir yana bırakıp hadis kaynaklarına yöneldiğimizde muhaddislerin râvîlerin dolaylı ta’dîli anlamındaki bu yöntemi kullandıkları görülmüştür. Bilhassa Buhârî’nin, ricâle dair eserlerinde haklarında kanaat bildirmediği bazı râvîlerden, sadece sahîh hadisleri derleme gayesiyle te’lif ettiği eserinde ve ilgili konuları temellendirme sadedinde hadis nakletmiş olması, onun bu râvîleri âdil kabul ettiğini göstermiştir. Bu tespit, eserini yine sadece sahîh hadisleri derleme gayesiyle te’lif eden Müslim için de geçerli görülebilir. Buna ilaveten ricâl edebiyatında haklarında, güvenilir olduklarına dair ikna edici bilgiler bulunmayan veya bazı olumsuz değerlendirmelere konu olan râvîlerden nakledilen rivayetlerin diğer hadis kaynaklarında yer aldığı da görülmektedir. Bu durum râvîlerin cerh-ta’dîl özellikleriyle ilgili teorik bilgilerin pratikte her zaman ve her muhaddis için bir karşılığının bulunmadığını ortaya koymuştur. Nitekim muhaddislerin hadis kabul şartları ve râvîde aradığı şartlar farklılık arz edebildiği için birinin herhangi bir râvîden rivayeti diğeri için de ta’dîl gerekçesi olmayabilir. Öte yandan cerhin ve ta’dîlin nisbî bir durum olduğu ve râvîlerin genel olarak ilgili buldukları rivayetler özelinde değerlendirmeleri gerektiği de anlaşılmaktadır. Nitekim zayıf bir râvînin bir rivayetin naklinde isabet etmesi mümkün olduğu gibi sika bir râvînin, naklettiği bir rivayette hata yapması da beşer olmanın gereği olarak imkânsız değildir.

Hadis râvîlerinin güvenilirlik durumuyla ilgili değerlendirmeler ve buna bağlı olarak hadislerin sahîh, hasen veya zayıf şeklindeki taksimi

¹⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/262 (No: 26193) (Muhakkikin notu).

hakkında varılan kanaatler en nihayetinde içtihadı dayandır. Bu bakımdan hadis kaynaklarında yer alan rivayet birikiminin sıhhat düzeyi bakımından tasnifi hususundaki farklı görüşler geçmişte var olduğu gibi günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bizim günümüz hadis araştırmacılarına bu noktada önerimiz hadislerin makbûl veya merdûd oluşu noktasındaki kanaatlerini tesis ederken ta'dîl gayru sarîhi dikkate almaları ve hadis râvîlerinin ta'dîli hususunda bu yöntemi içtihatlarını besleyen bir unsur olarak görebilmeleridir. Bu yöntem kimi zaman hakkında her hangi bir değerlendirme bulunmayan râvîler için kullanılabileceği gibi kimi zaman da esasen bazı münekkittler tarafından ta'dîl edilmekle birlikte diğer bazılarınca cerh edilen râvîler lehinde sonuç doğurabilecek ve böylece tercihe mesnet teşkil edebilecektir. Dolayısıyla hadis araştırmalarında râvîler hakkında bilgi edinmenin tek yolunun ricâl edebiyatı olmadığı, bu noktada rivâyetü'l-hadîs kitaplarının da râvîlerin güvenilirliğini belirlemede -en azından fikir verici ve yönlendirici- bir kaynak özelliği taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 50 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- Âşıkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Tsh. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer. *Sünen*. 4 Cilt. thk. Şuayb Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Düleymî, Mahmûd İydân Ahmed. *Cerhu'r-ruvâti ve ta'dîlühüm el-üsüsü ve'd-davâbitu*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436/2015.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 1432/2011.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdullah. *Marifetü ulûmi'l-hadîs*. thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1397/1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fî marifeti usûli ilmi'r-rivâye*. 2 Cilt. thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafâ ed-Dimyâtî. Mit Ghamr: Dâru'l-Hüdâ, 1423/2003.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *Meâlimu's-sünen*. 4 Cilt. tsh. Muhammed Râğîb Tabbâh. Haleb: Matba'atu'l-İlmiyye, 1352/1933.
- İbn Adî, Abdullâh b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. 7 Cilt. thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1988.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1953.
- İbn Ebû Şeybe, Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. 2^ḡ Cilt. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kible/Dimaşk: Müessesetü Ulûmu'l-Kur'ân, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. 7 Cilt. thk. Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye-Hind. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-sikât*. 9. Cilt. thk. es-Seyyid Şerefüddîn Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer. *İrşâdu'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-tenbîh*. 2 Cilt. thk. Behcet Yûsuf Hamd Ebu't-Tayyib. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 1413/1992.

- İbn Maîn, Yahyâ. *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dûrî)*. 4 Cilt. Thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1399/1979.
- İbn Manzûr, Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 6 Cilt. thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Seyyid Ramazan Ahmed. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*. 11 Cilt. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. 3 Cilt. thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey'. Suudi Arabistan: Dâru Fevvâz, 1413/1992.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nûruddîn İtr. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir/Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İclî, Ahmed b. Abdillâh. *Marifetü's-sikât*. 2. Cilt. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1992.
- Mizzî, Cemâlüddîn Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. 35 Cilt. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Mübârefkûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî bişerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 12 Cilt. tsh. Abdülvehhâb Abdüllatîf. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 1413/1992.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. tsh. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Bûrân ed-Dannâvî, Kemal Yûsuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1405/1985.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. thk. Muhammed Beyyûmî. Kâhire: Dâru’l-Gaddîl-Cedîd, 1429/2008.
- Özdemir, Veysel. “Cerh Ta’dîl İlminde Müteşeddît ve Mütesâhil Âlimler ve Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2014), 129-175.
- Sâlih, Subhî. *Ulûmu’l-hadîs ve mustalahuhû*. Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1984.
- Süyûtî, Celalüddîn Abdurrahman. *Tedrîbü’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/2009.
- Şafî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. Thk. Abdullatîf el-Hümeym, Mâhir Yâsîn el-Fahl. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd. *el-Müsned*. 4 Cilt. thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Câmi u’t-Tirmizî*. Riyâd: Dâru’s-Selâm, 1999.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü’l-i tidâl fi nakdi’r-ricâl*. 8 Cilt. thk. Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Abdülfettâh Ebû Sinne. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fi marifeti men lehû rivâyetün fi’l-Kütübi’s-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb. Cidde: Dâru’l-Kible li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye/Müessesetü Ulûmi’l-Kur’ân, 1992.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *el-Muğnî fi’l-du’afâ*. 2 Cilt. thk. Nûruddîn İtr. Katar: İdâratu İhyâi’t-Turâsi’l-İslâmî, ts.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Bahrü’l-muhîd fi usûli’l-fıkh*. 6 Cilt. thk. Abdüsettâr Ebû Gudde, Muhammed Süleyman el-Aşkar. Gardaka: Dâru’s-Safve, 1409/1988.